

VEKİL

Kulun vekil isminden nasibi Allah'ın tabiatla ilgili kanunlarına, sosyolojik gerçeklere ve dinî hakikatlere uygun olan hususlarda tam bir teslimiyetle O'nu vekil kabul etmesi, bir sonuç elde edebilmek için acele etmemesi ve gerçekleşen sonuca rıza göstermesidir. Vekil Cenâb-ı Hakk'ın kullara yönelik isimleri içinde yer alır ve kulların talepleri üzerine faaliyete geçer. Allah talep edilmeden kimseye vekâlet vermez; peygamberler de birer tebliğci olup vekâlet görevleri yoktur. Vekil ismi hasib, hafız, rezzâk, velî gibi isimlerle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, "vkl" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "vkl" md.; *Kâmus Tercümesi*, IV, 143-144; *Müsned*, I, 326; III, 7; Mâtürîdî, *Te'vî-lâtü'l-ı-Kur'ân* (nşr. Halil İbrahim Çağar), İstanbul 2006, VIII, 320; Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *İştikâku esmâ'illâh* (nşr. Abdülhüseyn Mübârek), Beyrut 1406/1986, s. 136-137; Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â'* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 77; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XX/2, s. 216-217; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Esmâ' ve-Ş-şifât*, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 236^{ab}; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi'l-tezkîr* (nşr. İbrâhîm Besyûnî), Kahire 1968, s. 69-70; Gazzâlî, *el-Maḥşadü'l-esnâ* (Fazlûh), s. 140; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-akşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 130^{ab}; İbnü'l-Cevzî, *Nühzetü'l-a'yûn*, s. 607-608; Fahreddin er-Râzî, *Levâmî'u'l-beyyînât* (nşr. Tâhâ Abdürrâûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 296-297; Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, Ankara 1963, s. 98-99.

BEKİR TOPALOĞLU

VEKİLHARÇ

(وکیل خرج)

Osmanlılar'da çeşitli kurumlarda idarî-malî işlerden, alışveriş ve îâşeden sorumlu kimse.

Arapça **vekil** ve **harc** kelimelerinden meydana gelen **vekil-harc** sözlükte "büyük dairelerde ve konaklarda sarfiyata bakan kişi" anlamında geçer. Osmanlı kanun-nâmelerinde yer alan, "Lâzım olanı dahi ol sarfeder, ona vekil-harc derler ve akçe kutusun ol dutar" ifadesi de bunu açıklar. Vekilharç saray ve konaklarda, paşa kapılarında, devlet ve kamu kurumlarında gereken işleri yapmaya, alınan bir şeyin veya bir hizmetin bedelini ödemeye memur, alışveriş, satın alma ve harcama görevlisi diye gösterilir. Bu açıdan "mal-para kâhyası / kethüdâsı" şeklinde tanımlanabilir. Vekilharç "pişekâr, mübaşir, nâzır, hansâlâr, büzürgter-i hâne" diye de zikredilir. Osmanlılar'da vekilharç Yeniçeri Ocağı'nda odabaşından küçük, bayraktardan büyük olan zâbitin unvanıdır; haftada bir toplana

nan kumanya parası ile orta ve bölüğün îâşesini sağlar. Bu sebeple "îâşe zâbiti, levazımcı, tedarikçi" olarak da adlandırılır. Vekilharç Yeniçeri Ocağı'nda yeniçeri ağasının emrinde büyük zâbitler dışında, yeniçeri ortalarında çorbacı denilen bölükbaşının emri altındaki zâbitler içerisinde odabaşından sonra gelir. Tophâne-i Âmire'de de aynı yapı mevcuttur. Vekilharç kelimesi ayrıca matbah-ı Âmire, külliye, imaret, aşevi, hankah, tekke, türbe, dergâh, zâviye, hastahane, tâlimhâne, ıslahhâne gibi kurum ve mekânlarda da kullanılır.

Sivil hayatta vekilharç ev, konak, mâlikâne gibi ikamet yerlerinin günlük yiyecek içecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak, gerekli ödemeleri yapmak ve ailelerin hayatını düzenlemekle görevlidir. Vekilharçın işi diğer ihtiyaçlar olan odun, kömür, giyim kuşam, ev eşyası gibi malzemeler ve bunların tamirine varıncaya kadar yüzlerce kalemi içermektedir. Konaklarda iki türlü kilerin yer aldığı, ilkinin selâmlıkta bulunduğu ve vekilharç ağaya emanet edildiği belirtilir. Varlıklı, kalabalık, misafir ağırlayan, çok masraflı konak ve yalılarda yaşayan ailelerin yanında görev yapan vekilharç alışveriş masraflarını "masârifât pusulaları" düzenlemek suretiyle kayıt altına almaktaydı. Osmanlı aile hayatında mutfak malzemelerini gösteren yegâne belgeler olan bu pusulalar hafta, ay veya yıl bitiminde denetlendikten sonra imha edildiğinden bunlardan günümüze ulaşanların sayısı çok azdır. Büyük konaklarda ihtiyaçlar bir vekilharç mârifetiyle karşılandığı gibi ikamet ettikleri yerden başka bir şehirde evi, konağı ve mülkleri bulunan kişiler buraların idaresi için de vekilharç tayin etmekteydi. Bazan kendilerine kalan mirası bir vekilharca teslim ederek işlettirenlere de rastlanırdı. Vekilharç mülkleri kiraya verip gelirlerini tahsil edebilirdi. Bu açıdan aynı zamanda yanında çalıştığı ailenin malî hususlarında avukatı durumundaydı. Vekilharçların alacakları, bunların tahsili, haksız yere kira bedeli talebi gibi konularda arşiv belgeleri önemli bir yekün teşkil eder. Büyük konaklarda hazineدار ağa ile vekilharçın birlikte çalıştığı veya küçük konaklarda vekilharçın hazineدارın görevini de yaptığı anlaşılmaktadır. Hazineدارla vekilharçın aynı görevli olabileceği ileri sürülmüşse de bunun iki görevin bir kişide toplanması şeklinde anlaşılması daha doğrudur. Vekilharçın bir yaveri bulunduğu gibi yaver kelimesinin vekilharçla eş anlamlı kullanıldığı, yine çuhadar kelimesinin "saray ve konaklarda vekilharç" diye tanımlandığı gö-

rülür. Ayrıca padişah, sadrazam, nâzır, vali, paşa, mutasarrıf, kadı, müdür, belediye reisi, vilâyet muhasebecisi, padişah kadınları ve kızlarının da vekilharcı mevcuttu. Bunların yanında hayır kurumlarında, XIX. yüzyılda ortaya çıkan mektepler ve hastahanelerde, bu arada tekkelerde vekilharç görevlendirilmesi söz konusudur.

Vekilharçların aylık maaş (mâhiye) veya üç aylık mevâcib aldığı, görevden ayrıldıklarında yerlerine vekil bıraktıkları, azledildiklerinde ve emekli olduklarında kendilerine maaş bağlandığı, vefatlarında ailelerine maaş tahsis edildiği, haklarında suistimal tahkikatı yapılarak görevden ihraç edilmeleri gerektiğinde de başka geçim kaynakları bulunmadığı gerekçesiyle hizmette bırakıldıkları, beraatleri halinde ise yeniden istihdam edildikleri ve cülûs dolayısıyla cihetlerinin yenilediği (BA, Cevdet-Evkaf, nr. 4537) anlaşılmaktadır. Maâdin-i Hümâyûn'daki idarî görevliler içerisinde vekil-i emîn ve kethüdâ yanında vekilharç ve tahsildar da vardı. Cezayir'de beylerbeyine ait paşa divanında hazine-dardan sonra Cezayir Ocağı dayı vekilharcı (BA, HH, nr. 22547A-B) ve diğer görevliler gelmekteydi.

Ev ve konak gibi şahsî ikamet yerlerinden bugüne az sayıda vekilharç masraf pusulası ulaşmakla birlikte resmî kurumlara ait Osmanlı arşivinde bol miktarda masraf pusulası mevcuttur. Sarayla sadrazamlık mutfağı ve dairesindeki masraflara ilişkin düzenlenen defterlerde bir aylık masraf icmal edildikten sonra hazine-dara hitaben ödeme emri ve ardından vekilharçla masraf kâtibi ya da yalnızca vekilharç tarafından teslim alındığına dair imzalı ve mühürlü yazı yer alır. Diğer kurumlarda ise imaret ve evkaf mütevellisi, vekilharcı, ambar memuru ve imaret şeyhi gibi kişilerden oluşan bir ekip masraf, müfredat ve hesap defterleri tertip etmekte; bunlar vezir, vali, paşa gibi kimselerin ya da kurumların mutfak ve daire masraflarını ve masraf meblağının alındığını göstermektedir. Vekilharç ve arpa eminine, ordu defterdarının icmal ettiği askerî tayinat ve masraf bedelinin teslim ve tesellümüne dair defterlere de rastlanır (BA, Cevdet-Askerî, nr. 18249). Vekilharçların ayrıca mühür ve imzalı ibrâ senedi düzenlediği görülür. Fıskıye yapımı gibi dar kapsamlı işlerde de vekilharç tarafından mühürlü ve imzalı hesap pusulaları oluşturulur, vekilharç ayrıca kendisine teslim edilen mühimmat için ilmühaber verirdi (BA, Cevdet-Askerî, nr. 6333). İstanbul'a gelen Kırım Hanı Selim Giray

ve maiyeti gibi şahısların ağırlanması için vekilharç tayin edilmiş, bunun için masraf defteri düzenlenmiştir (BA, D. BŞM.d., nr. 3015). Seyahatnâme ve hâtırat türü eserlerde de vekilharçlarla ilgili bilgilere rastlanır. Kiliselerde piskoposun ardından ruhban hiyerarşisinin en üstünde vekilharcın yer aldığı, törenlerde piskoposun hemen sağında yürüdüğü, onun vekili ya da başnâibi gibi telakki edildiği belirtilir.

Osmanlı sarayında vekilharç dairesi, Topkapı Sarayı'nda ikinci avlunun sağ tarafında Marmara'ya bakan sınır boyunca mutfağlar, aşçılar koğuğu, cami, hamam ve yağhâne kompleksi içinde yer alır. Kiler-i âmire kapısından girilince sağda görülen bu daire günümüzde tamir edilerek müze atölyeleri haline getirilmiştir. Sarayın Harem Dairesi'nde hazinedar ve kilercibaşı görev yaparken harem dışında vekilharç, aşçıbaşı gibi görevliler bulunmaktaydı. Saray teşkilâtı dışında Ağakapısı içerisinde de bir vekilharç odası olduğu tesbit edilmiştir (Uzunçarşılı, I, 392).

Fâtih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı dârüş-şifâların vakfiyelerinde vekilharç ve kilerci kadrosu mevcuttu. Vakıf Gureba Hastahanesi nizamnâmesine göre hastahane müdürü 1200 kuruş maaş alırken nezâret-i vekilharç için 400 kuruş tahsis edilmişti. Ayrıca kendisine kurban bayramında kurbanlık verilirdi. Personel için belirlenen erzak ödenekleri hesaplanarak vakıf tarafından her ay vekilharca teslim edilirdi. Bazı hastahanelerde vekilharcın yanında mübâyaa memuru da bulunurdu. Vekilharçlar gerek askerî gerekse sivil alanda önemli görevler ifa etmekteydi. Humbaracı Ocağı'nın ıslah ve tanzimiyle ocak her biri 100 kişiden meydana gelen altı odaya (bölük) ayrılmış, her odaya bir odabaşı (yüzbaşı), iki ellibaşı, üç otuzbaşı, on onbaşı yanında vekilharç da tayin edilmişti. Asâkir-i Mansûre'nin kuruluşu aşamasında hazırlık mektebi olarak açılan Tâlimhâne-i Sıbyan'da görevlendirilen sivil ve askerî memurlardan tâlimhâne vekilharcı unvanlı sivil mütemet memurun yüzbaşının, yüzbaşı mülâzımı ve diğer hoca unvanlı kişilerin âmiri kabul edildiği anlaşılmaktadır. İlgili nizamnâmede vekilharcın görevi "tâ-yînâtın ahz u taksîmi ve tâlimhânenin tanzîf ve tathîri ve cümlesinin teftîş-i ahvâli kendisine muhavvel, ve'l-hâsil tâlimhâneye dair husûsât kendisinden mes'ûl olunmak" şeklinde tarif edilmektedir. Nizamnâmeye göre vekilharç ve yüzbaşıya aylık 100'er kuruş maaş bağlanmıştır. Sivil eğitim kurumlarından Mekteb-i Sultâ-

nî'de görevliler müdür, muhasebeci, vekilharç ve aşçı şeklinde sıralanmaktaydı. Vekilharcın eğitim döneminin başına kadar vazifesine dönmemesi durumunda istifa etmiş sayılacağına verilen izin belgesinde açıkça belirtilmesi (BA, MF. MKT, nr. 1062/35) onun görevinin önemini ortaya koymaktadır.

Vekilharç kelimesinin daha ziyade vakıf ve imaret sistemi kaynaklı bir tabir olduğu açıktır. Vekilharcın vakıf ve imaret sistemi içerisinde spor faaliyetleriyle Ahilik teşkilâtında önemli bir yeri vardı. Vakıf tahrirlerinde "cemâat-i hademe-i imâret, cemâat-i vazifehorân-ı imâret, cemâat-i medrese ve zâviye" başlıkları altında meşihat ve kitâbetten sonra vekilharç ile kilârînin cihetleri hakkında bilgi verilmektedir. Vekilharç vakfa alınacak hububat, eşya ve malzemedden sorumlu idi. Evkaf Nezâreti'nin kuruluşundan itibaren imaretlerde pişirilen yemeklerin erzakını alıp dağıtımını yürütmek üzere merkezden tayin edilen vekilharcın bu unvanı Tanzimat'la birlikte müdürlüğe çevrilmiştir. Bu sistemde Nevşehir'de yeni inşa edilen cami vekilharçlığında olduğu gibi doğrudan taleple de vekilharç görevlendirilmekteydi (BA, Cevdet-Evkaf, nr. 20412). İmaret vakfiyelerinde şeyh-i imâret, vekilharç, kilârî, nakib, tabbâh ve nâzir-ı huddâm gibi görevliler bulunmaktaydı. Okmeydanı görevlileri arasında menzil şeyhinin yardımcısı sıfatıyla "meydan nakibi" diye de anılan vekilharç mevcuttu. Manisa Mevlevhânesi'nde şeyh, imam, müezzin, nâzir, kayyım, kâtip, mesnevihan yanında bir vekilharç ve aşçı görevlendirilmişti.

Arşiv kayıtlarında vekilharçlar daha çok ağa şeklinde nitelendirilmekle birlikte (BA, Cevdet-Dâhiliye, nr. 9515) bey ve efendi olarak da anıldığı, vekilharç ve vekilharç muavinliğinin bir unvan olduğu görülür (BA, MF. MKT, nr. 1045/13). Vekilharçların birçok kurumda muavin, mülâzım (BA, İrade-Askerî, nr. 8), kâtip, çerağ, devâtdâr, yamak, yaver, ayvaz adıyla yardımcıları vardı. Mekteb-i Sultânî'de vekilharç kitâbeti bulunmaktaydı. Vekilharç görevine vekilharç muavinliği, devâtdârlığı, çerağlığı, yamaklığı, muhasebe görevliliği, aşçıbaşılık, ekmeçibaşılık ve mâbeyin hademeliğinden gelinebilirdi. Birinin yanında ağalık yapanların da vekilharç olabileceği kaydedilmektedir. Vekilharç muavinliğine rüşdiye mezunu belediye tahrirat kalemi ketebesinden veya okuma yazma bilen odacılarından da (BA, MF. MKT, nr. 1045/13) tayin yapılabilmekteydi. Cidde valiliğine kadar yükselmiş, ayrıca hakkında idam fermanı çık-

mış vekilharç unvanlı kişiler de vardır (BA, Cevdet-Maliye, nr. 5754).

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 1009 (1600) Tarihli (haz. Mehmet Canatar), İstanbul 2004, tür.yer.; S. P. de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi* (ed. Stefanos Yerasimos, trc. Ali Berktaş), İstanbul 2005, I, 134; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar: 1672-1673* (nşr. Ch. Schefer, trc. Nahid Sırrı Örik), Ankara 1998, I, 134; *Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dair Eseri* (nşr. Kemal Beydilli – İlhan Şahin), Ankara 2001, s. 49; Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 40, 42; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 392; II, 65; M. Çağatay Uluçay, *Padışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992, s. 137; İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992, tür.yer.; Bahaeddin Yediylidiz – Nazif Öztürk, "Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları", *150. Yılında Tanzimat* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1992, s. 580; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 185, 576; Ali Akıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform: 1836-1856*, İstanbul 1993, s. 163; a.mlf., *Mümin ve Müsrif Bir Padışah Kızı Refia Sultan*, İstanbul 1998, s. 53, 70; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1996, IX, 163, 172, 215; Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)*, Bursa 1998, s. 51; A. Sermet Muhtar Alus, *Eski Günlerde*, İstanbul 2001, s. 19; Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2005, s. 144; Salim Aydı, *XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006, s. 164; Necdet Sakaoğlu, "Vekilharç Masarif Pusulaları (1880-1886)", *Toplumsal Tarih*, IV/19, İstanbul 1995, s. 47; Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyılda Bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII/35 (2004), s. 115; Ahmet Cihan, "Bir Osmanlı Kadısının Günlüğü / Gündelik Yaşamı: (Mekke Kadısı-1846)", *Osm.Ar.*, sy. 24 (2004), s. 99-126; Ahmet Yaramış, "Osmanlı Ordusunda Çocuk Askerler Meselesi (Tâlimhâne-i Sıbyan)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII/1, Afyon 2006, s. 53-62.

MEHMET CANATAR

VELÂ

(الولاء)

Âzat olmaktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmi akrabalık bağı.

Sözlükte "yakınlık" anlamındaki **vely** kökünden türeyen **velâ** "yardım etmek, yardımlaşmak; sadakat ve tasarruf" mânalarına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak âzatlardan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmi akrabalık bağına ifade eder; aralarında velâ bağı bulunan taraflardan her birine **mevlâ** denir. Bundan dolayı mevlâ kelimesi kölesini âzat eden efendi ve âzat edilen köle için müştereken kullanılır.